

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГНОСТИЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ХІМІЇ

У статті розглянуто проблему формування гностичних умінь майбутнього вчителя хімії. Проаналізовано наявні трактування понять «уміння», «педагогічні вміння», «гностичні вміння». Розглянуто класифікації гностичних умінь учителя. Наведено визначення поняття «гностичні вміння вчителя хімії» та здійснено їх класифікацію. Обґрунтовано значення гностичних умінь у професійній діяльності вчителя. Під час дослідження виявлено, що гностичний компонент педагогічної діяльності майбутнього вчителя хімії сприяє його самовдосконаленню та професійному зростанню. З'ясовано, що ефективність професійного становлення майбутнього вчителя хімії прямо залежить від рівня сформованості його гностичних умінь у закладі вищої освіти. Розглянуто перспективу подальших досліджень на прикладі розроблення методики формування гностичних умінь як у майбутнього вчителя, так і в учнів загальноосвітнього навчального закладу.

Ключові слова: уміння, педагогічні вміння, гностичні вміння, майбутній учитель хімії, класифікація гностичних умінь.

Сучасний етап реформування освіти в Україні характеризується розробленням та введенням у дію нових державних стандартів вищої освіти, які визначають необхідність формування у студентів низки компетентностей на основі ґрунтовних знань і формування гнучких, активних умінь. Також зростають вимоги до підготовки фахівців із новим типом мислення, котрі легко зможуть адаптуватися до змін у житті та освіті, будуть постійно самовдосконалюватися та досягати успіху в професійній діяльності.

Нині особливої актуальності набуває не лише формування вмінь сприймати певний обсяг інформації, а й осмислювати, систематизувати та переносити отримані теоретичні знання в практичну діяльність. Однак, як засвідчує практика та педагогічний досвід, одним із основних недоліків підготовки майбутнього вчителя хімії до педагогічної професії є невідповідність між теоретичними знаннями студентів і вміннями їх застосування на практиці, що найчастіше зумовлено недостатньою готовністю студентів до впровадження гностичної діяльності у всіх її проявах.

Таким чином, виникає протиріччя між постійно зростаючою потребою у творчих, ініціативних, висококваліфікованих педагогічних фахівцях, готових до самоосвіти протягом життя, та несформованістю майбутніх учителів здатності до гностичної діяльності через реалізацію гностичних умінь і відсутністю первинної адаптації до майбутньої професії ще під час навчання у закладі вищої освіти.

Мета статті – здійснити аналіз літературних джерел та з'ясувати сутність понять «уміння», «педагогічні вміння», «гностичні вміння»; навести власне трактування поняття «гностичні вміння» та класифікацію гностичних умінь учителя хімії.

Аналіз наукової психолого-педагогічної, методичної літератури та дисертаційних досліджень свідчить про те, що проблема формування професійних умінь майбутніх учителів є надзвичайно актуальною як для теорії, так і для практики вищої педагогічної школи. Тому у контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне проаналізувати та навести власне тлумачення поняття «педагогічні вміння» майбутніх учителів. Вивченню цього питання присвячені роботи багатьох учених. Так, у підготовці вчителів до здійснення результативної професійної діяльності найбільш дослідженими є такі види умінь: *дидактичні* (Т. В. Амельченко, Ю. К. Бабанський, Н. В. Воскресенська, А. А. Кендюхова, І. Я. Лернер, Н. Б. Максименко, О. Я. Савченкота ін.), *проектувальні* (Ю. Н. Кулюткін, Г. С. Сухобська, І. І. Ковальчук та ін.), *виховні* (С. С. Вітвицька, О. А. Дубасенюк, Г. Г. Кит, Г. В. Троцько та ін.), *організаційні* (Н. В. Кузьміна, А. О. Кузнецова та ін.), *інтелектуальні* (Л. С. Виготський, Н. А. Лошкарьова, Н. О. Менчинська, Л. А. Перміновата ін.), *дослідницькі* (В. Г. Базельюк, Д. Г. Левітес, В. В. Успенський та ін.), *гностичні* (О. О. Абдуліна, О. І. Бульвінська, С. Л. Суворова, Є. Ю. Овсянніков та ін.).

На думку С. І. Кисельгофа, вміння – це «оволодіння певною системою операцій і дій, які використовуються людиною в незвичних, нових для неї умовах, доцільна діяльність на основі отриманих знань» [8, с. 15].

За висловленням О. О. Абдуліної, вміння є важливою соціальною та професійною функцією у структурі діяльності вчителя. Вчена наголошує, що оволодіння способами, прийомами навчання та виховання базується, насамперед, на усвідомленому використанні психолого-педагогічних і методичних знань [1, с. 55].

Як зазначає В. О. Сластьонін, «формування та функціонування педагогічних умінь здійснюється на основі активного та цілеспрямованого практичного досвіду, представленого в знаннях та навичках» [12, с.22–23].

В українському педагогічному словнику С. У. Гончаренко розглядає вміння як «здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. Уміння передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань» [5].

Варто зазначити, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «вміння» визначається як «здобута на основі досвіду, знання здатність належно робити що-небудь» [3, с. 1505].

Важливою є думка Є. С. Рапацевича, який розглядає педагогічні вміння як «сукупність різноманітних дій учителя, які співвідносяться з функціями педагогічної діяльності» [11, с. 618].

Як зазначає Є. О. Мілерян, «вміння визначається як заснована на знаннях і навичках здатність людини успішно досягати свідомо визначеної мети діяльності в змінних умовах її проходження» [10, с. 61].

У своїх роботах М. В. Савчин розглядає вміння як «здатність людини використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для виявлення суттєвих властивостей об'єктів і явищ, успішного розв'язання теоретичних і практичних завдань» [13, с. 224].

Варто підкреслити, що І. О. Зимня трактує педагогічні вміння як сукупність різноманітних дій учителя, котрі співвідносяться з функціями педагогічної діяльності, певним чином визначають його індивідуально-психологічні особливості та разом з тим свідчать про його професійно-педагогічну компетентність [7, с. 23].

В аспекті нашого дослідження більш точним є визначення Є. О. Мілеряна. На нашу думку, вміння формуються і виявляються у процесі діяльності. Слід зазначити, що у методиці навчання хімії професійну педагогічну діяльність учителів досліджували такі вчені та методисти-хіміки, як І. В. Брюховецька, А. К. Грабовий, Е. Г. Злотников, О. О. Кривов'яз, Л. В. Турищева, Г. С. Юзбашева, які працювали і працюють над удосконаленням практичної підготовки учителів хімії у вищій педагогічній школі.

Проблема формування гностичних умінь досліджується науковцями тривалий час. Особливу увагу в своїх роботах цій проблематиці приділили О. О. Абуліна, Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін, В. І. Гінецинський, В. К. Єлманова, О. І. Бульвінська, О. А. Дубасенюк, С. С. Вітвицька, О. О. Дем'янчук, О. А. Зимовець та ін. Проте недостатньо вивченим, на нашу думку, є питання формування гностичних умінь саме майбутнього вчителя хімії, оскільки експеримент є одним із основних методів наукового пізнання, а в перекладі з грецької *гнозис* означає «пізнання». Часто «гностичні вміння» визначають як «пізнавальні», «дослідницькі» та «аналітичні вміння».

На думку Н. В. Кузьміної, у педагогічній діяльності вчителя важливу роль відіграють гностичні (дослідницькі) вміння вчителя, котрі є основою всіх умінь та складаються з «<...> умінь аналізувати педагогічну ситуацію, формувати стратегію, тактику та оперативні задачі в області виховання та навчання, виробляти стратегії їх вирішення, оцінювати продуктивні та непродуктивні проекти і способи їх реалізації, наново формулювати педагогічні задачі та шукати більш продуктивні шляхи їх розв'язування» [9, с. 2].

У дисертаційному дослідженні О. І. Бульвінської [2] подається визначення гностичних умінь як таких, що здатні керувати пізнавальною діяльністю учнів і розвивати їхні інтелектуальні здібності та навички.

Варто підкреслити, що С. Л. Суворова та Є. Ю. Овсянніков вважають, що гностичні вміння відносяться до складу пізнавальних умінь, оскільки вони характеризують готовність суб'єкта до виконання пізнавальної діяльності.

Як зазначає О. О. Дем'янчук, «гностичні вміння молодого педагога передбачають його здатність пізнавати себе як особистість і фахівця, власне соціально-педагогічне середовище, навчально-виховний процес та вміщує певні компоненти, пов'язані із мотивацією, рефлексією педагогічної діяльності, у контексті впровадження суб'єкт-суб'єктного підходу навчально-виховного процесу» [6].

Дотримуючись поглядів провідних учених-педагогів, вважаємо, що поняття «гностичні вміння» включає в себе і аналітичні, і дослідницькі вміння. На нашу думку, гностичні вміння вчителя хімії – це вміння аналізувати власну діяльність, вивчати вікові й індивідуальні особливості учнів, досліджувати, керувати їх пізнавальною діяльністю та розвивати здібності, аналізувати передовий досвід колег. Вони є провідними педагогічними вміннями, які майбутній учитель хімії буде використовувати на всіх етапах своєї професійної діяльності. Оскільки практична діяльність майбутнього вчителя носить гностичний характер, бо під час навчально-виховного процесу пізнавальна діяльність є основним її видом, можна стверджувати, що саме вона виступає основою всіх інших видів професійної діяльності педагога. Крім того, гностичні вміння відіграють важливу роль під час проведення педагогічного дослідження, здійснення аналізу початкового і кінцевого рівня здатності до пізнавальної діяльності учнів, тобто виконують діагностувальну функцію, забезпечують підготовку майбутнього вчителя до організації гностичної діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі.

Важливим залишається питання класифікації гностичних умінь. Варто зазначити, що у дисертаційній роботі О. І. Бульвінська визначає такі види гностичних умінь:

- вміння ілюструвати теоретичні положення практичною діяльністю;
- вміння використовувати прийоми індукції та дедукції;
- вміння навчати учнів порівнювати, зіставляти, виявляти типове та особливе;
- вміння навчати учнів розв'язувати задачі та проводити експерименти;
- вміння формувати в учнів навички навчальної праці;
- вміння розвивати логічне та образне мислення учнів тощо [2, с. 42].

На нашу думку, важливим є дослідження А. П. Вірковського, який розглядає гностичні вміння як:

- вміння аналізувати педагогічну літературу стосовно проблем гуманістичного виховання учнів;
- вміння осмислювати сутність і структуру гуманістичного виховання;
- вміння аналізувати психологічні умови розвитку моральної поведінки учнів, враховуючи соціокультурні чинники [4].

Враховуючи погляди Н. В. Кузьміної [9, с. 2], варто зазначити, що структурними компонентами педагогічної діяльності є такі: гностичний, проєктувальний, організаційний, комунікативний та конструктивний.

Ми вважаємо, що гностичний компонент педагогічної діяльності майбутнього вчителя хімії сприяє його самовдосконаленню та професійному зростанню. Внаслідок цього гностична діяльність у процесі урочної та позаурочної (позакласної) роботи в загальноосвітньому навчальному закладі потребує від молодого вчителя хімії сформованості таких гностичних умінь:

– аналізувати навчальну, довідкову літературу та допоміжні джерела з педагогіки, психології, методики навчання хімії;

– виділяти головне у навчальних та виховних проблемах;

– на основі саморефлексії визначати шляхи самоосвіти;

– здійснювати та аналізувати різні дослідницькі завдання;

– виділяти суттєві зв'язки між раніше вивченими та новими знаннями;

– розширювати свої знання шляхом аналітичного вивчення досвіду інших педагогів;

– аналізувати засвоєння учнями навчальної інформації з урахуванням навчальних можливостей та індивідуальних особливостей;

– аналізувати досягнення та недоліки в навчанні та системі взаємин учнів між собою;

– аналізувати досягнення та недоліки власної діяльності тощо.

Формування окремих гностичних умінь без первинного використання їх у практичній діяльності (набуття первинного досвіду), яке забезпечує їх систематизацію та розвиток, виступає елементом традиційного навчання. Лише підготовка через включення в майбутню професійну діяльність із використанням низки гностичних умінь забезпечує формування необхідних компетентностей учителя хімії, тобто формує творчого, активного педагога, здатного до самовдосконалення та формування подібних умінь в учнів загальноосвітнього навчального закладу.

Висновок. Таким чином, ефективність професійного становлення майбутнього вчителя хімії прямо залежить від рівня сформованості його гностичних умінь у закладі вищої освіти та набуття первинного досвіду з реалізації гностичної діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі.

Свідоме формування гнучких гностичних умінь у майбутніх учителів ще під час навчання у вищій педагогічній школі забезпечить їх ґрунтовну підготовку та здатність до застосування у подальшій професійній діяльності, збагатить як аудиторну, так і позааудиторну діяльність у загальноосвітньому навчальному закладі, надасть їм самостійності у пізнанні. Разом із тим молодий учитель хімії, який володіє системою гностичних умінь і активно їх реалізує в професійній діяльності, може на основі компетентнісного підходу формувати такі вміння в учнів.

Подальше дослідження вимагає розроблення методики формування гностичних умінь як у майбутнього вчителя, так і в учнів загальноосвітнього навчального закладу.

Використана література:

1. Абдуллина О. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: [пособ. для пед. спец. высш. учеб. заведений]* / О. А. Абдуллина. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Бульвінська О. І. *Формування дидактичних умінь у студентів педагогічних університетів України* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бульвінська Оксана Іванівна. – Київ, 1998. – 185 с.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Вірковський А. П. *Формування гуманістичного ідеалу старшокласників у позанавчальній діяльності* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Вірковський Анатолій Павлович. – Київ, 2002. – 240 с.
5. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник* / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
6. Дем'янчук О. О. *Формування гностичних умінь молодих педагогів у процесі професійного становлення* : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. О. Дем'янчук. – Житомир, 2013. – 20 с.
7. Зимняя И. А. *Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности* / И. А. Зимняя, Е. А. Шашенкова. – Ижевск, 2001. – 98 с.
8. Киссельгоф С. И. *Формирование у студентов педагогических умений в условиях университетского образования* / С. И. Киссельгоф. – Ленинград : ЛГУ, 1973. – 152 с.
9. Кузьміна Н. В. *Очерки психологии труда учителя*. – Ленинград, 1967. – 183 с.
10. Милерян Е. А. *Психология труда и профессионального образования [Текст]* : избр. науч. труды / В. Е. Милерян. – Киев : Интерсервис, 2013. – 290 с.
11. *Педагогика: Большая современная энциклопедия* / сост. Е. С. Рапацевич. – Минск : Современное слово, 2005. – 720 с.
12. *Педагогика : учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений* / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – Москва : Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
13. Савчин М. В. *Педагогічна психологія : навчальний посібник* / Михайло Васильович Савчин. – Київ : Академвидав, 2007. – 422 с.

References:

1. Abdullina O. A. Obshchepedagogicheskaya podgotovka uchitelya v sisteme vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya: [posob. dlya ped. spets. vyssh. ucheb. zavedeniy] / O. A. Abdullina. – 2-e izd., pererab. i dop. – Moskva: Prosveshcheniye. 1990. – 141 s. [in Russian].
2. Bulvinska O. I. Formuvannia dydaktychnykh umin u studentiv pedahohichnykh universytetiv Ukrainy : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Bulvinska Oksana Ivanivna. – Kyiv, 1998. – 185 s. [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – Kyi ; Irpin : VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
4. Virkovskiy A. P. Formuvannia humanistychnoho idealu starshoklasnykiv u pozanavchalnii diialnosti : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Virkovskiy Anatolii Pavlovych. – Kyiv, 2002. – 240 s.
5. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / S. U. Honcharenko. – Kyiv : Lybid, 1997. – 376 s.
6. Dem'ianchuk O. O. Formuvannia hnostychnykh umin molodykh pedahohiv u protsesi profesiinoho stanovlennia : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk / O. O. Dem'ianchuk. – Zhytomyr, 2013. – 20 s. [in Ukrainian]
7. Zimnyaya I. A. Issledovatel'skaya rabota kak spetsificheskii vid chelovecheskoy deyatel'nosti / I. A. Zimnyaya, E. A. Shashenkova. – Izhevsk. 2001. – 98 s.
8. Kissel'gof S. I. Formirovaniye u studentov pedagogicheskikh umeniy v usloviyakh universitetskogo obrazovaniya / S. I. Kissel'gof. – Leningrad : LGU. 1973. – 152 s.
9. Kuzmina N. V. Ocherki psikhologii truda uchitelya. – Leningrad. 1967. – 183 s.
10. Mileryan E. A. Psikhologiya truda i professional'nogo obrazovaniya [Tekst] : izbr. nauch. trudy / V. E. Mileryan. – Kiyev : Interservis. 2013. – 290 s.
11. Pedagogika: Bolshaya sovremennaya entsiklopediya / sost. E. S. Rapatsevich. – Minsk : Sovremennoye slovo. 2005. – 720 s.
12. Pedagogika : uchebnoye posobiye dlya studentov pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy / V. A. Slastenin, I. F. Isayev, A. I. Mishchenko, E. N. Shiyarov. – Moskva : Shkola-Press. 1997. – 512 s. [in Russian].
13. Savchyn M. V. Pedahohichna psikhohihiia : navchalnyi posibnyk / Mykhailo Vasylovych Savchyn. – Kyiv : Akademydav, 2007. – 422 s. [in Russian].

Авдеева О. Ю. Проблема формирования гностических умений будущего учителя химии

В статье рассмотрена проблема формирования гностических умений будущего учителя химии. Проанализированы существующие трактовки понятий «умение», «педагогические умения», «гностические умения». Рассмотрены классификации гностических умений учителя. Приведено определение понятия «гностические умения учителя химии» и осуществлена их классификация. Обосновано значение гностических умений в профессиональной деятельности учителя. В ходе исследования выявлено, что гностический компонент педагогической деятельности будущего учителя химии способствует его самосовершенствованию и профессиональному росту. Установлено, что эффективность профессионального становления будущего учителя химии прямо зависит от уровня сформированности его гностических умений в заведении высшего образования. Рассмотрена перспектива дальнейших исследований на примере разработки методики формирования гностических умений как у будущего учителя, так и у учеников общеобразовательного учебного заведения.

Ключевые слова: умение, педагогические умения, гностические умения, будущий учитель химии, классификация гностических умений.

Avdyeyeva O. Yu. The problem of forming the gnostic skills of the future teacher of chemistry

The problem of forming of gnostic abilities of future teacher of chemistry is considered in the article. Existent interpretations of concepts are analyzed "ability", "pedagogical abilities", "gnostic abilities". Classifications of gnostic abilities of teacher are considered. Determination over of concept "gnostic abilities of teacher of chemistry" is brought and their classification is carried out. The value of gnostic abilities is reasonable in professional activity of teacher. It is deduced during research, that the gnostic component of pedagogical activity of future teacher of chemistry assists his self-perfection and professional height. It is set that efficiency of the professional becoming of future teacher of chemistry straight depends on the level of formed of his gnostic abilities in establishment of higher education. The prospect of further researches is considered on the example of development of methodology of forming of gnostic abilities both for a future teacher and in the students of general educational establishment.

Key words: skill, pedagogical skills, gnostic skills, future teacher of chemistry, classification of gnostic skills.